

Gentrifikace: měnící se tvář vnitřních měst

Luděk Sýkora

V posledních dvou desetiletích dochází v mnoha vyspělých státech světa k procesu, který se nazývá revitalizací (oživením) centrálních částí velkých měst. Proces je součástí neustálé ekonomické, sociální a samozřejmě i "prostorové" restrukturalizace urbanizovaných prostorů. Revitalizace přitahuje pozornost mnoha geografů, sociologů, urbanistů, atd. Proč? Především proto, že se vymkla z typického směru změn při restrukturalizaci města, který dominoval urbanizačním procesům v tomto století. Vedle nadále pokračující (i když s menší intenzitou) suburbanizace jsme se začali setkávat s procesem, jehož pouhou existenci nepředpokládaly a ani nedovedly vysvětlit tradiční modely vnitřní struktury sídel a její vývojové dynamiky. Studium revitalizačních procesů se stalo oblastí, v níž se začaly uplatňovat nové teoretické a metodologické koncepce, "bitevním polem", na kterém se nové přístupy v geografii pokoušely o kritiku starých paradigmat a o posun geografické analýzy novými a relativně progresivními směry.

Zvlášť intenzivní pozornost je věnována zejména jednomu z revitalizačních procesů: gentrifikaci. Chris Hamnett (1991) se ve svém příspěvku "*The blind men and the elephant: the explanation of gentrification*" zamýšlí nad otázkou, proč gentrifikace přitahuje tolik pozornosti. Jako nejdůležitější argument uvádí, že 'gentrifikace představuje jedno z klíčových témat současné geografie, na jehož platformě probíhá teoretický a ideologický boj mezi liberály zdůrazňujícími rozhodující úlohu kultury, spotřeby, spotřební poptávky a svobodné možnosti volby, a strukturálními marxisty považujícími za určující roli kapitálu, tříd, výroby a nabídky' (Hamnett 1991: 174). Vývoj studia gentrifikace představuje vzrušující příběh "boje" jednotlivých teorií zakotvených do podstatně odlišných pohledů na svět, která postupně vedla k budování jednotnějšího, otevřenějšího a plnějšího vysvětlení. Podle Thrifta (1989: 48-49) 'literatura o gentrifikaci je výjimečným příkladem společného projektu pokrývajícího každou položku ve specifických kontextech'.

Revitalizační procesy a gentrifikace: definice problému

Revitalizace bývá zpravidla rozdělována na složku ekonomickou a sociální (Holcomb & Beauregard 1981, Andersson 1988). Přestože neustále dochází k úbytku průmyslových aktivit ve vnitřních městech a decentralizaci obchodu a služeb mimo městské centrum, nárůst nových aktivit, spojovaných s nástupem postindustriální společnosti (Bell 1973), tj. finančnictví, poradenství, masmédiá, reklama či speciální služby, je koncentrován právě do městských center. Tyto často na mezinárodní bázi založené aktivity přinášejí do center vybraných světových velkoměst nové investice, ekonomické oživení a příliv pracovních příležitostí. Nové pracovní příležitosti nechávají narůst společenskou vrstvu (často označovanou jako *new middle class*) mladých úředníků, odborníků a podnikatelů. Ekonomické oživení je doprovázeno i restrukturalizací v oblasti bydlení. Pozvolna dochází k rehabilitaci některých, do té doby značně chátrajících čtvrtí nacházejících se v těsném sousedství CBD. Mladí a obvykle dobře situovaní lidé se začínají stěhovat do vnitřního

města a v některých oblastech nahrazují původní obyvatelstvo. Začíná docházet k procesu gentrifikace, který vzbuzuje zájem nejen politických kruhů, jež v něm vidí naději pro chátrající městská centra, vědců, vyrušených ze svého snění a vyprovokovaných k aktivitě procesem, pro jehož objasnění neměli připraven patřičný teoretický aparát i široké veřejnosti, pozvolna měnící postoje k lokalitě vnitřního města, ale zejména sféry podnikatelské, pro které proces rehabilitace některých částí městských center představuje značnou příležitost pro zvýšení akumulace kapitálu.

Právě gentrifikace se stává symbolem revitalizačních procesů. Často dokonce bývá s revitalizací formálně i věcně zaměňována či ztotožňována. Ve skutečnosti je však jen jedním z dílčích procesů, jimiž k revitalizaci dochází. Přesto, že je procesem rozhodně významově nejdůležitějším a v současnosti nejradikálněji měnícím tvář vnitřních měst, nelze zapomínat, že je jen podmnožinou revitalizace. Gentrifikace bývá často v duchu Sayera (1982) označována za "chaotický koncept" (Hamnett 1984, Rose 1984, Beauregard 1986, a další), protože celá řada autorů agreguje na základě empirické podobnosti do jedné kategorie, tj. pojmu gentrifikace, celou řadu vzájemně nahodile provázaných procesů. Proto bude účelné co nejpřesněji definovat proces gentrifikace a jeho vztah k ostatním formám revitalizace obytného prostředí vnitřních měst. Gentrifikací se rozumí proces, při němž dochází k rehabilitaci obytného prostředí některých čtvrtí v centrálních částech velkých měst a k postupnému vytlačování a nahrazování původního obyvatelstva příjmově silnějšími vrstvami nově příchozích "gentrifierů". Definice zachycuje obě strany jedné mince, které společně specifikují podstatu gentrifikace. Jedna z nich je představována invazí skupin obyvatelstva se středními a vyššími příjmy do čtvrtí či částí měst obývaných lidmi s nižším společenským statutem, znamenající vytlačování a nahrazování původního obyvatelstva (detailnější pozornost sociálním důsledkům gentrifikace věnovali např. Sumka 1979, Grier a Grier 1980, Marcuse 1986). Druhá zrcadlí fyzickou obnovu a rehabilitaci původního často velmi znehodnoceného domovního a bytového fondu, který v tomto procesu prochází podstatným finančním zhodnocením. Gentrifikace tak ruku v ruce přináší zlepšení sociální úrovně i fyzického vzhledu obytného prostředí městských čtvrtí.

V definici je potřeba zdůraznit tři základní body, které určují vztah gentrifikace k ostatním procesům probíhajícím v urbanizovaném prostředí. Jejich identifikace v počátku diskuse nám umožní vyvarovat se problémů nejednoznačnosti a zmatenosti, které často zamlžují a komplikují diskuse okolo tohoto tématu. Těmito stěžejními prvky jsou (1) objekt obytného prostředí nesoucí funkci bydlení, k jehož transformaci gentrifikací dochází, (2) proces změny fyzického prostředí rehabilitací bytového fondu a (3) proces změny sociálního prostředí, k němuž dochází vytlačováním původního chudšího obyvatelstva nově příchozími lépe situovanými gentrifijery. Čtvrtým a zejména z hlediska geografa nejdůležitějším ukazatelem gentrifikace je lokalizace procesu. Gentrifikací se rozumí proces probíhající ve vnitřních částech velkých měst. Gentrifikace má tudíž jasně definovaný prostorový aspekt. Je pevně svázána s lokalitou centrálního města. Vnitřní město představuje komplexní celek s širokou škálou aktivit a funkcí. Gentrifikace se primárně týká funkce bydlení. Je tak jasně definovaný i funkční aspekt. Každá funkce i celek probíhá vývojem. Vývoj můžeme hodnotit jako pozitivní či negativní, progresivní či retardační, nebo ještě lépe řečeno jako rozvoj či úpadek. V procesu gentrifikace dochází ke zlepšování fyzického a sociálního prostředí. Je tak jasně daný i aspekt vývojový.

Tři výše uvedené aspekty ve svém průniku vymezují proces, který můžeme nazývat

revitalizací funkce bydlení ve vnitřních městech.¹ Tento proces může procházet různými vnitřními mechanismy. Jenom jedním z nich je vlastní gentrifikace. K gentrifikaci obvykle dochází v oblastech se značně znehodnoceným, ale pro určité, nejčastěji historické či architektonické charakteristiky atraktivním domovním fondem. Vyhovující čtvrtě či jejich části jsou zpravidla lokalizovány blízko CBD a často ve speciálních polohách, například na vyvýšenině či podél vodních nebo parkových ploch. Taková část města je "objevena" a osídlena mladými, ve Spojených státech obvykle bílými rodinami či jedinci, často bezdětnými, kteří své střední až vyšší příjmy získávají jako solidně postavení úředníci, odborníci či podnikatelé. Nově příchozí *yuppies* (*young urban professionals*), se značně vysokým společenským statutem, vytlačují a nahrazují původní chudé obyvatelstvo, mezi nímž se zpravidla vyskytuje vyšší podíl starších lidí. Zatímco původní obyvatelstvo bylo často v nájmu či podnájmu, v průběhu gentrifikace dochází k transformaci nájemních vztahů na vztahy vlastnické. Gentrifikace obvykle zasahuje velmi malá území z nichž se pak může šířit do sousedních bloků či čtvrtí, pokud je tam domovní fond vhodný pro gentrifiery. Proces je vždy doprovázen vysokým zvýšením nájmů a cen bytů a domů.

Vedle gentrifikace však revitalizace probíhá i jinými formami. Clay (1980: 19-20) a Holcomb & Beauregard (1981: 46-50) například identifikují proces nazývaný "*incumbent upgrading*", kdy sice k revitalizaci dochází formou fyzické rehabilitace domů, nicméně při tomto procesu nedochází k výměně obyvatelstva jako u gentrifikace. Ve čtvrtích procházejících tímto procesem obvykle žije stabilní obyvatelstvo středních příjmových kategorií. Tito obyvatelé jsou zpravidla vlastníky domů, ve kterých žijí. Na degradaci fyzického stavu obytného prostředí své čtvrtě často reagují zakládáním organizací, jejichž prostřednictvím se snaží o získávání a shromažďování finančních prostředků a svépomocnou organizaci revitalizace ve své komunitě (Lauria 1982). Při tomto procesu nedochází k významným změnám v úrovni společenského statusu obyvatel. Jeho stabilita i pozvolný růst bývají zajištěny při generační výměně, neboť mladí lidé motivovaní a přitahovaní vracející se módou "městského" způsobu života již hromadně neodcházejí do okrajových částí metropolitních oblastí. Jde o revitalizaci, při níž, na rozdíl od gentrifikace, nedochází k sociálnímu konfliktu při vytlačování původního obyvatelstva. K takovému procesu může docházet i ve čtvrtích obývaných černošským obyvatelstvem na základě jejich vlastních aktivit, jak dokumentují Schaffer a Smith (1986). Rehabilitační proces nedosahuje intenzity jako u gentrifikace, ale oblasti, ve kterých k němu dochází, jsou zpravidla mnohem rozsáhlejší.

Specifickou formu revitalizace obytného prostředí představuje přestavba (*urban renewal*), kdy dochází k výstavbě nových komplexů na pozemcích uvolněných zbouráním starých budov. Při přestavbě zpravidla dochází k úplné výměně obyvatelstva a naprosté změně fyzického vzhledu přestavěné oblasti. Přestavba byla v padesátých a šedesátých letech používána ve Spojených státech jako vládní strategie směřující ke zlepšení životních podmínek v centrech měst odstraněním slumových oblastí. Byla podporovaná a dotovaná státem, zatímco způsob provádění byl čistě v rukou soukromých investorů. Její negativní důsledky v sociální sféře i necitlivost při bourání města si vyžádaly značně kritickou pozornost. Program byl kritiky nazýván jako odsun černošů (*Negro removal*, Gans 1991:

¹ V tomto příspěvku nebude věnována pozornost těm formám revitalizace, které se bydlení buď vůbec nedotýkají anebo kdy dochází ke konverzi oblastí s původně průmyslovou funkcí na okrsky s funkcí obytnou, popřípadě smíšenou (viz např. Cameron 1992).

213, viz rovněž Holcomb & Beauregard 1981: 11). Černoši, stejně tak jako chudí bílí a starší lidé, byli často přestěhováváni do oblastí s mnohem vyššími nájmy a nižší kvalitou bydlení. Vládní program "*Urban Renewal*", započatý již v roce 1949 a od roku 1954 rozšířený o podporu soukromých investorů angažujících se v přestavbě, byl zastaven v roce 1974. Přestavba nebývá americkými autory označována jako revitalizační proces. Vzhledem k historickým souvislostem rozlišují na státem iniciovanou a podporovanou přestavbu (*renewal*), spojenou s poválečnými lety a v sedmdesátých letech se objevivší revitalizaci (*revitalization*) pracující především na základě tržních principů a činnosti soukromých podnikatelských aktivit. Přestavba jednotlivých domovních bloků, které už není možno z technických důvodů rehabilitovat, je však běžnou součástí i dnešních revitalizačních procesů, a proto přestavba našla místo i v tomto výčtu. Vlastní proces revitalizace městských center je však spojován až s procesy, které se rozběhly až v letech sedmdesátých.

Mezi výše uvedenými procesy nebývá často rozlišováno tak náležitě, jak si jejich zejména společenské důsledky zasluhují. Může to být jak důsledkem nevyjasněnosti a nepropracovanosti teoretické koncepce při provádění empirických analýz, tak nekritickým používáním statistických metod "od stolu" bez bližšího se seznámení s objektem studia při "terénním" průzkumu. V podstatě však jde o vliv do určité míry uměle udržované vzájemné odtazitosti teoretické, empirické a terénní práce na jedné straně a izolace objektů i metod studia jednotlivých disciplín na straně druhé. Jako příklad lze uvést skutečnost, že při hrubém porovnání výchozího a konečného stavu revitalizačních procesů, tj. za použití agregovaných dat o sociální skladbě obyvatel a kvalitě bytového fondu, obvykle nenalezneme výrazných rozdílů mezi gentrifikací a přestavbou. Geograf či sociální ekolog, zainteresovaný v monitorování prostorových změn fyzického i sociálního prostředí, vůbec nemusí při použití standardních statistických dat, metod a postupů zaznamenat, že mohlo ve sledované oblasti dojít k několika odlišným procesům. Zdánlivě stejný výsledný stav indikovaný používanými daty, který může být důsledkem rozdílných procesů, je pak špatně interpretován a přisuzován například gentrifikaci. V případě, že takové procesy mají odlišné společenské důsledky (například vymísťování určitých skupin obyvatelstva při gentrifikaci a naopak sociální stabilita při *incumbent upgrading*), může nesprávná interpretace dat vést nejen k pochybným závěrům vědeckých studií, ale při napojení na plánovací a politickou sféru k rozhodnutím spíše poškozujícím než podporujícím rozvoj společnosti. Považoval jsem za nutné na uvedené skutečnosti upozornit, neboť stále, a to i v pracích renomovaných vědců (např. Ley 1986), dochází v důsledku nejasně definovaného problému a objektu studia k závažným chybám, kdy je za gentrifikaci či jiný proces nebo jev vydáváno něco, co jimi zdaleka není.

Prvotní identifikace gentrifikace a revitalizačních procesů

Počátky diskuse o gentrifikaci lze vystopovat v pracích publikovaných již před třiceti lety (Murie 1991: 137). London (1980: 78) a Hamnett (1984: 283) v této souvislosti upozorňují na Ruth Glass (1964), která poprvé použila pojem gentrifikace při popisu proměn londýnských čtvrtí na počátku šedesátých let. Vlastní termín je odvozen od pojmu *gentry*, který označuje aristokratickou skupinu vlastníků půdy na anglickém venkově (London 1980: 78). Termín gentrifikace by tudíž měl vyjadřovat pohyb lidí vyšších společenských vrstev z venkova do center měst (Kruythoff 1991: 113). Ve Spojených státech, kde proces zaznamenal rozsáhlou publicitu, neboť do něj začala být vkládána naděje na zastavení

dlouhotrvajícího úpadku vnitřních měst, byl ražen pod heslem "*back to the city movement*" (návrat zpět do města). Slovo návrat mělo vyjadřovat postupné se obracení procesu suburbanizace, kdy lidé z vyšších společenských vrstev odcházeli pryč z chátrajících center měst, což vedlo k jejich další degradaci. Rychle vzrůstající zájem o nový jev přinesl v průběhu sedmdesátých let značný počet empirických studií jednotlivých měst, z nichž naprostá většina pocházela ze Spojených států, i když se mezi nimi objevily, jak dokumentuje Hamnett (1984: 286), i studie z Evropy, Kanady a Austrálie. Na konci sedmdesátých let již bylo zřejmé, že nejde o žádný návrat z předměstské zóny, ale že při procesu gentrifikace jde o stěhování uvnitř města. Méně než deset procent gentrifikerů byli navrátilci z předměstí (Gans 1991: 217). Předpoklad, že k revitalizaci vnitřních měst dochází vlivem migrace bohatších vrstev z okrajových částí do městských center se tudíž nepotvrdil (London 1980: 78).

V průběhu sedmdesátých let se kromě studií individuálních měst objevily i tři obecnější práce² dávající tušit rozsah procesu revitalizace obytného prostředí vnitřních měst ve Spojených státech. Lipton (1977) sledoval vývoj charakteristiky příjmu a vzdělání podle základních územních jednotek v jádrech dvaceti největších metropolitních oblastí mezi cenzy z let 1960 a 1970 a porovnával je s mediánovými hodnotami pro příslušnou metropolitní oblast. Přestože ne všechna zkoumaná města vykazovala zvyšující se charakteristiky příjmu a vzdělání ve svých centrech, závěry průzkumu uvedly v pochybnost v té době univerzálně přijímané pravidlo, že v centrech žijí pouze chudší a méně vzdělané vrstvy obyvatel a navíc poukázaly na trend rostoucího standardu centrálních oblastí severoamerických měst. Na základě vlastního průzkumu z let 1976-1979 našel Clay (1980) příznaky rehabilitace domovního fondu ve všech třiceti největších městech USA. Ve většině těchto měst však rehabilitace zasáhla pouze jednu či dvě relativně malé čtvrtě. V nich často pouze 20 % a zřídka více než 50 % domů bylo rehabilitováno. Black (1980) informuje o dvou průzkumech provedených v rámci *Urban Land Institute*. První průzkum z roku 1975 odhalil rehabilitaci prováděnou na základě aktivity soukromých subjektů a tržních principů ve zhruba polovině měst s více než 50,000 obyvateli. Průzkum se v roce 1979 opakoval pro 88 měst s více než 150,000 obyvateli. 85 % z nich vykazovalo známky rehabilitace, což znamenalo 21% zvýšení proti předchozímu průzkumu. Black uzavírá, že přestože objem rehabilitace je relativně nevýznamný v porovnání s celkovou stavební aktivitou v oblasti bydlení, dosahuje podstatně rozsáhlejšího měřítko, než v minulosti vykazoval proces přestavby městských center. Jako nejvýznamější skutečnost však vyzdvihuje, že se rehabilitační aktivita neustále zvyšuje.

Holcomb & Beauregard (1981: 19) upozorňují, že se 'objevují malé ostrůvky revitalizace uprostřed jinak stále chátrajících vnitřních měst'. Přestože agregátní statistická hodnocení poskytují jen minimální indikaci ožívování městských center, celá řada případových studií naznačuje, že určité lokality procházejí intenzivní revitalizací. Nicméně *yuppies* představují jen malou část nových domácností. Většina imigrantů přicházejících do městských center jsou stále lidé z chudších vrstev a příslušníci menšin (Spain 1980). Ačkoliv se gentrifikace vyskytuje jen v malých ostrůvcích, dochází v sedmdesátých letech k jejímu značnému geografickému rozšíření. Optimistické hlasy vidí gentrifikaci a revitalizaci jako počátek trvalého trendu v restrukturalizaci měst. Celá řada pesimistických stanovisek však tvrdí, že jde jen o značně územně a časově limitovaný

²Všechny tři práce jsou celé či jejich podstatná část přetištěny v Laska & Spain (1980).

proces, který nic nemění na celkovém trendu neustálé deprivace městských center (např. Berry 1980).

Osmdesátá léta sice nepřinesla masovou revitalizaci, nicméně proces je pozorován ve většině evropských států, mezi nimiž země bývalého východního bloku nejsou výjimkou (o gentrifikaci v Budapešti píše Hegedüs & Tosics 1991 a o vytváření podmínek vhodných pro gentrifikaci v Praze Sýkora 1992a) a dochází k jeho dalšímu šíření i na severoamerickém kontinentě a v Austrálii. Gans (1991: 215) odhaduje na 50 až 200 tisíc bytů zasažených každý rok procesem gentrifikace v průběhu osmdesátých let v USA. Přestože se v jednotlivých zemích liší svoji intenzitou, průběhem, charakterem státních intervencí i sociálními dopady, začíná výrazně měnit tvář celé řady městských center. Revitalizace se stává symbolem nové doby, nového způsobu života, nové kultury a jako taková dostává zelenou od národních vlád i úřadů místní a regionální správy. Na národní úrovni se objevuje celá řada nových iniciativ a programů sídelní politiky podporujících ekonomickou revitalizaci vnitřních měst (viz např. Sýkora 1992b). Revitalizace se stává módním prvkem současného vývoje kapitalistické společnosti. Její vnější tvář je výrazně spojena s postmodernistickou architekturou a spotřebně orientovaným způsobem života koncentrujícím se do městských center. Zvyšující se zájem o kulturní události, různé festivaly a orientace na koncentrovanou zábavu přináší poptávku, kterou kapitál neustále hledající možnosti zisku nemůže minout. Města se navzájem předhánějí v tom, kdo lépe zrehabilituje či vystaví své centrum, nábřeží či komplex budov v duchu postmodernismu. Strukturální podmínky upřednostňují revitalizaci městských center. Tomu, co se děje mimo ně, je však věnována stále menší pozornost.

Přehled konvenčních vysvětlení orientovaných na oblast spotřeby

V literatuře ze sedmdesátých let lze narazit na větší množství pokusů o vysvětlení revitalizačních procesů. Mají však jedno společné: jsou vesměs orientované na změny ve spotřebitelských preferencích a poptávce. Neexistuje ale konsensus v tom, jak dalece jednotlivé identifikované faktory přispívají ke vzniku a průběhu revitalizace či gentrifikace. Obecně se dají rozdělovat na *pull* faktory zvyšující relativní lokalizační výhody městských center a *push* faktory snižující atraktivitu bydlení v suburbánní zóně (Holcomb & Beauregard 1981: 20). Výsledný stav je pak kombinací obou stránek. Lipton (1977), London (1980) i jiní upozorňují na změny v životním stylu spojené se snižováním velikosti rodiny posouváním počtů do pozdějšího věku a lepším využíváním antikoncepce, zvyšováním počtu samostatně žijících osob v důsledku posouvání sňatků a vyšší rozvodovosti, s rostoucím zapojováním žen do pracovního procesu a to zejména v zaměstnáních s vyšším standardem a následnou zaměstnaností obou partnerů; to vše působí na uvolňování tradičního významu rodiny, jejíž štěstí bylo spojováno s bydlením na městských předměstích. V poválečných letech došlo v USA ke snížení ve starší generaci hluboce zakořeněných rasových předsudků, a zatímco se některá předměstí otevřela i pro černé obyvatele, vnitřní město již není jednomyslně odmítáno jako lokalita nevhodná pro bílé. Rovněž s šířením kriminality a znečištěním životního prostředí dále od center měst ztrácejí předměstí na váze svých relativních lokalizačních výhod. Lipton (1980: 85) naznačuje, že jak se změny hodnot, životních stylů i preferencí dají prostřednictvím určitého segmentu populace jednou do pohybu, může dojít ke kumulativnímu efektu a stane se moderním následovat příkladu pionýrů nového městského způsobu života, vyznačujícího se konzumnějším chováním, poptávkou po

lepších nákupních možnostech, pěšky dostupných příležitostí zábavy, kultury a rozptýlení. Významná role je přisuzována i dospívání *baby boom* generace, která přispívá ke zvýšení poptávky po bydlení. V kombinaci s trendem k menší rodině pak může docházet ke strukturálnímu nedostatku bytů (nové domácnosti jsou malé bezdětné, ale nabízené jsou velké domy pro početné rodiny). Starší a levnější bydlení, včetně toho v centru, se pak stává možným řešením.

London (1980: 85-86), Clay (1980: 16-18), Holcomb & Beauregard (1981: 20-21) a další uvádějí celou řadu ekonomických *push* faktorů ovlivňujících změny v preferencích obyvatel. Důsledky ekonomické recese, projevující se ve zpomalení výstavby nových domů, inflaci a vysokých úrocích uvalených na půjčky, spolu s prudce vzrůstajícími náklady na bydlení v předměstské zóně a zvyšujícími se ceny paliva a tím i náklady na dojíždění do centra, navíc umocněné vzrůstající poptávkou podmíněnou prudkým nárůstem počtu nových rodin, to vše obrací pozornost ke starším městským čtvrtím. K ekonomickým faktorům se pak přidávají i některá legislativní opatření pracující zejména na lokální úrovni. Místními komunitami uplatňovaná regulace využití půdy, bránící obyvatelstvo před nadměrnou výstavbou a chránící zemědělskou půdu a zdroje vody, omezuje aktivitu stavebních firem a zvyšuje náklady na výstavbu. Svou měrou rovněž přispívá zvyšování místních daní a poplatků. Specifickým americkým případem je pak mechanismus zonace, na jehož základě je chudším lidem a nestandardním rodinám zabraňováno či spíše nepovolováno usídlení na některých předměstích. Tyto skupiny obyvatel musí hledat domovy jinde.

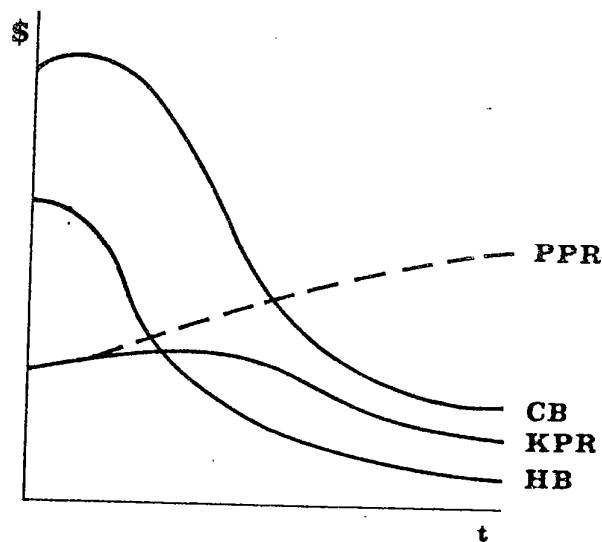
Smithova teorie gentrifikace: zdůraznění role produkčních faktorů

Konvenční pokusy vysvětlení postihovaly pouze dílčí stránky procesu a nenabízely ucelenější teorii, která by představovala alternativu k tradičním modelům, do jejichž schemat fenomén gentrifikace nepasoval. O průlom vedoucí k vytvoření ucelenější teoretické koncepce pokoušející se o vysvětlení gentrifikace se pokusil Neil Smith (1979a). Smith v příspěvku "*Toward a theory of gentrification: a back to the city movement by capital, not people*" nabídl teorii, zakotvenou v historickém kontextu fungování trhu s pozemky a nemovitostmi. Nechal se k tomu inspirovat Harveyovou (1978) analýzou procesu cyklických kapitálových investic do urbanizovaného prostředí. Poklidnou hladinu Smith rozvířil nejen kritikou tradičních přístupů, ale zejména pak výrazným důrazem na vliv výrobních procesů a nabídky při gentrifikaci městských čtvrtí. 'Vysvětlit gentrifikaci pomocí individuální aktivity samotných gentrifierů je, při opomíjení role stavebních společností a podnikatelů, vlastníků půdy, finančních institucí, vládních těles či realitních kanceláří, velice omezený postup. Šířeji pojatá teorie gentrifikace musí vzít na zřetel stejně tak úlohu producentů jako spotřebitelů. Nakonec vyjde najevo, že potřeby výroby, zejména neustálá nutnost nových zisků, jsou spíše tím rozhodujícím činitelem stojícím za gentrifikací než preference spotřebitelů', tvrdí Smith (1979a: 540). Přestože spotřebitelským preferencím a straně poptávky vykazuje až druhotnou úlohu při inicializaci procesu a tudíž i při vysvětlování proč dochází k gentrifikaci, vidí je jako důležité činitele působící při dotváření výsledného vzhledu revitalizovaných čtvrtí. Smith (1979a: 540) však zaujímá stanovisko, že vlastní teorie gentrifikace musí vysvětlit, proč je ziskové některé čtvrti renovovat a jiné nikoliv'.

Svoji analýzu začíná rozborem důvodů úpadku některých čtvrtí vnitřních měst. Investice do výstavby budov se vyznačují jedním specifickým rysem: dlouhodobou

návratností vložených prostředků a ještě vyšší historickou setrvačností jednou vystavěných objektů, vedoucí k pevné fixaci vloženého kapitálu. Proto pořizovací hodnota pevně zabudovaná do objektu může být splacena pouze za plného využití jeho užitné hodnoty během amortizační doby. Rychlý nástup nových a moderních technologií však často urychluje znehodnocování starých struktur, způsobuje jejich nižší využitelnost a prodlužování doby návratnosti kapitálu. Proces akumulace kapitálu je tak brzděn a svazován již nevyhovujícími fyzickými strukturami (Harvey 1989). Vlastníci reagují na zhoršující se situaci opomíjením oprav domovního fondu a takto ušetřené prostředky investují v jiné oblasti. Pro investory se stává schůdnějším a výnosnějším řešením vynaložit prostředky na novou výstavbu na pokraji města spíše než na renovovaci či přestavbu staršího domovního fondu. Ruku v ruce s průběhem suburbanizace tak dochází k zanedbávání a znehodnocování domovního a bytového fondu, stejně jako celé infrastruktury v centrálních částech velkých amerických měst. Tato posloupnost změn fyzické struktury urbanizovaného prostředí je doprovázena procesem sociální filtrace, který dále umocňuje pohyb směrem k rychlému snižování společenského statusu takto postižených městských čtvrtí. Jak upozorňuje Smith (1979a: 544), na uvedené situaci se ještě stačí přiživovat agenti realitních společností, roznášející "nákazu" z nájemního sektoru do oblastí soukromě vlastněných rodinných vilek. Jejich běžnou praxí je levné vykupování nemovitého majetku od původního "bílého" obyvatelstva, které ve strachu před zhoršováním situace odchází z postižených oblastí a jeho prodej za mnohem vyšší cenu nově přichozím "barevným" imigrantům. Chování realitních agentů tak často záměrně umocňuje účinky tzv. sousedského efektu. Harvey (1973: 173) upozorňuje na vznikající sociální tlak, pod kterým bohatší lidé doslova prchají pryč. Situaci nadále napomáhá strategie finančních institucí, které se obávají nejistoty návratnosti vyšších půjček směřujících do takovýchto čtvrtí. Půjčky, které jsou do postižených oblastí poskytovány, jsou omezovány a obvykle stačí sotva na koupi domu, natož na financování nutných oprav. Průběh procesu, který Smith (1982: 147) nazývá devalorizačním cyklem, se dostává do bludného kruhu nebo spíše sestupné spirály. V poslední fázi dochází i k rozdělování nájemních bytů s cílem zintenzivnit využití majetku a tak vytěžit alespoň nějaké prostředky. Ve chvíli, kdy získané prostředky z pronájmu nemohou pokrýt ani nejnnutnější výdaje (např. daně a poplatky), dochází k opuštění budov. Tento výsledný stav zachvacuje i celé čtvrtě (Gans 1991: 216), není tudíž pouze izolovaným znakem některých domů. Smith (1979a: 545) celou skutečnost nazývá paradoxem, neboť 'domy nejsou opuštěné z důvodu nevyužitelnosti, ale protože jejich využití nezaručuje zisk'.

Na základě porovnání zisků dosahovaných v takto chátrajících oblastech a jejich potenciální výše v případě lepšího využití zdrojů představovaných především atraktivní polohou formuluje Neil Smith teorii pokoušející se o vysvětlení gentrifkace, tzv. *rent gap* teorii. Rent gap představuje rozdíl mezi úrovní potenciální pozemkové renty, dosahovatelné za nejlepšího možného využití pozemku, a pozemkové renty kapitalizované za současného způsobu užití. V případě, že v chátrajících městských čtvrtích dojde k vytvoření takové disproporce mezi potenciálně možnou a skutečně realizovanou úrovní pozemkové renty, která zaručuje zisky z rehabilitace a tato skutečnost je zaznamenána stavebními podnikateli, dochází k započítání rehabilitace domovního fondu a následné gentrifkaci této oblasti. Vyvrcholením Smithovy teorie gentrifkace je tudíž přímá aplikace rent gap pro vysvětlení procesu gentrifkace: 'K gentrifkaci dochází ve chvíli, kdy je rent gap dostatečně vyvinutý a umožňuje podnikatelům levně koupit nemovitost, zaplatit stavební společnosti náklady a zisk z práce provedené na rehabilitaci, splatit úroky uvalené na hypotéku a půjčky, a poté prodat zhodnocený majetek za cenu

Obr. 7.1: Vytváření *rent gap*: PPR - potenciální pozemková renta, KPR - kapitalizovaná pozemková renta, CB - cena budovy, HB - hodnota budovy, t - doba od výstavby budovy (podle N. Smith 1979).

ponechávající podnikateli uspokojující výdělek' (Smith 1979a: 545).

Gentrifikaci tudíž Smith vidí jako 'strukturální produkt trhu s pozemky a nemovitostmi. Kapitál proudí tam, kde má zajištěnu největší návratnost. Pohyb kapitálu do předměstské zóny spolu s postupným znehodnocováním fixního kapitálu vázaného ve vnitřním městě vytváří *rent gap*. Když *rent gap* dosáhne dostatečných rozměrů, rehabilitace (nebo i přestavba) může zajišťovat vyšší návratnost na vložené investice než je dosahovatelná kdekoli jinde a kapitál proudí zpět do městských center' (s. 546). 'Gentrifikace představuje návrat zpět do města, to je v pořádku, ale kapitálu spíše než lidí, uzavírá své hodnocení (s.547).

Gentrifikace může být v dané čtvrti iniciována několika různými aktéry na trhu s pozemky a nemovitostmi. Smith však popírá úlohu individuálních aktérů a jejich spotřebitelských preferencí a konstatuje, že za inicializací procesu stojí 'nějaká forma kolektivní sociální akce' (s. 545), kterou rozumí aktivitu vyvíjenou více aktéry simultánně a na společné bázi. Uvádí roli státu při rozbíhání většiny z prvních projektů rehabilitace. Upozorňuje, že v dnešní době, kdy gentrifikace probíhá spíše na základě tržní aktivity soukromých podnikatelů, mají značný význam změny v přístupech finančních institucí, které jsou dnes ochotnější poskytovat půjčky na rehabilitaci a aktivněji se stavějí k navrženým projektům. Rovněž sami podnikatelé, angažující se v rehabilitaci, se chovají jako kolektivní těleso. Jako jedinou výjimku uvádí Smith (s. 545) individuální vlastníky v oblastech přilehlých ke čtvrtím s probíhající či ukončenou gentrifikací, kteří se často sami rozhodli k rehabilitaci vlastních domů (tj. *incumbent upgrading*). Jednotliví občané tak v některých oblastech mohou hrát značnou roli v iniciování revitalizace, nesmí se však zapomínat na předem vytvořené předpoklady stojící za jejich rozhodnutími (např.

předcházející rehabilitace sousední čtvrtě nastiňující individuálním vlastníkům možnost zhodnocení majetku a usnadňující získání nezbytné půjčky od povolnějších finančních institucí). Roli státu, finančních institucí, místních organizací a dalších aktérů Smith (1979b) názorně analyzuje v detailní studii *Society Hill* ve Filadelfii.

Smithův jednostranný důraz na svázání procesu gentrifikace se strukturálními předpoklady danými způsobem fungování trhu s pozemky a nemovitostmi a opominutí analýzy mnoha jiných vlivů (změn v životním stylu a spotřebních preferencích obyvatel, demografických změn, přesunu zaměstnanosti mezi sekundárním, terciárním a kvartérním sektorem, ...) vyvolalo řadu i když sympatizujících, tak značně kritických hodnocení jím nastiňené teorie gentrifikace (Hamnett 1984, Rose 1984, Williams 1984, 1986, Beauregard 1986). Faktem však zůstává, že Smithův příspěvek byl impulsem, který přenesl diskuse o gentrifikaci z prvotního empiricky založeného stadia výzkumu, doprovázeného především popisnými studii procesu a pokusy o dílčí, vzájemně neprovázaná vysvětlení, do etapy teoreticky ukotvených pokusů o celkovější vysvětlení tohoto fenoménu.

Směrem k integrované teorii gentrifikace

Smithův (1979a) "revoluční a provokativní" příspěvek a jeho zasazení do širších souvislostí nerovnoměrného územního rozvoje v kapitalismu (Smith 1982) předznamenal určitý kvalitativní skok v poznávání a vysvětlování gentrifikace. Smithova teorie vyvolala rozsáhlou diskusi vedenou v teoretičtějších polohách a stala se nedílnou součástí většiny pokusů o vysvětlení gentrifikace a revitalizace vnitřních měst. Smithův strukturálně marxistický přístup však byl rovněž výrazně kritizován za abstrahování od některých podstatných souvislostí. Kritika se nesla v duchu širších epistemologických diskusí v té době probíhajících na poli geografie, které lze zjednodušeně shrnout pod hlavičku "*structure versus agency*". Jak tvrdí Beauregard (1986: 39) rent gap sice představuje jednu z nezbytných podmínek pro gentrifikaci, ale ne dostatečnou. Kdo jsou gentrifierové, odkud pocházejí, proč preferují bydlení ve vnitřních městech, apod. jsou otázky, jejichž zodpovězení považují Hamnett (1984), Rose (1984), Williams (1984), Beauregard (1986) a další jako nezbytnost pro úplnější uchopení gentrifikace a její vysvětlení. V průběhu osmdesátých let začíná postupně docházet k integraci přístupů vycházejících z analýzy změn ve spotřebním chování obyvatelstva a přístupů zdůrazňujících strukturální předpoklady pro produkci rehabilitovaných domů.

Kritika Smithovy teorie gentrifikace

Velmi široký prostor věnoval zhodnocení a kritice Smithovy teorie Chris Hamnett (1984). Není divu, vždyť 'každý pokus o systematické a integrované vysvětlení gentrifikace musí vzít jeho (Smithovu) práci jako hlavní východisko' (Hamnett 1984: 305). 'Nicméně', pokračuje Hamnett, 'Smithův pokus o rozvoj marxistické teorie gentrifikace, založený na působení produkčních mechanismů a kapitálu na transformaci obytného prostředí, má ošklivé trhliny, jež jsou přímým důsledkem jeho (Smithovy) výrazné antipatie ke všem ostatním možnostem vysvětlení, které smetá na jednu hromádku a vyhazuje do koše na odpadky s nálepkou individuální preference. To silně omezuje potenciální explanační sílu jeho vlastního přístupu, který je výlučně zaměřený na vliv struktury a fungování trhu s pozemky a nemovitostmi v kapitalistickém systému za absolutního opomenutí ostatních faktorů. O to více je to politováníhodné, když uvážíme, jakou hodnotu nabude Smithova

analýza při integraci s některými z dalších přístupů, které tak kavalérsky odmítá' (s. 305-306).

Hamnett (1984) ve své kritice vychází ze statě Andrew Sayera (1982), metodologa a teoretika realistických přístupů ve společenských vědách a geografii. Podle realismu je při analýze potřeba rozlišovat mezi vnitřními, tj. nevyhnutelnými vztahy mezi prvky sledovaného jevu a jeho vnějšími, tj. nahodilými vztahy.³ 'Smithova analýza gentrifikace pracuje výhradně na úrovni nevyhnutelných, vnitřních vztahů mezi znehodnocováním budov, vytvářením rent gap a opětovným zhodnocením kapitálu v rámci trhu s pozemky a nemovitostmi. Externí vztahy jsou opomenuty jako faktory s pouze malými či žádnými důsledky' (Hamnett 1984: 309). Univerzální upřednostňování vnitřních vztahů na účet vztahů vnějších však vede k vynulování explanační síly původního konceptu (Sayer 1982: 70). 'Za předpokladu, že každá konkrétní situace je kombinací vnitřních a vnějších, nevyhnutelných a nahodilých vztahů, rozsah a způsob, kterým se "nevyhnutelný" vztah mezi znehodnocováním a opětovným zhodnocováním nemovitostí vyjádřený v rent gap bude ve skutečnosti realizovat, zcela záleží na existenci celé řady nahodilých faktorů. Jinak řečeno, existence nějaké abstraktní tendence k vytváření rent gap nutně neznamená, že ke vzniku takového rent gap dojde, či že bude uzavřen. To je empirická otázka, kterou sebelepší teoretizování nemůže vyřešit. Je pravděpodobně možné jít ještě dále a říci, že rent gap představuje pouze jeden z nezbytných vnitřních vztahů gentrifikace. Demografické změny a posun v zaměstnanecké struktuře mohou sami o sobě také představovat vnitřní vztahy nezbytné pro gentrifikaci' (Hamnett 1984: 310).

Hamnett tak upozorňuje na chybějící stranu vztahu mezi poptávkou a nabídkou. Poptávku po bydlení v centrálních částech měst pak spojuje především se změnami v zaměstnanecké a demografické struktuře obyvatelstva. Hamnett nakonec uzavírá: 'Bez dostatečné poptávky nedojde k vytvoření podmínek pro zisk přinášející investice do starých vnitřních měst a jejich úpadek bude pokračovat. Gentrifikace není nevyhnutelným důsledkem pouhého znehodnocování kapitálu v chátrajících čtvrtích vnitřních měst. Je rovněž závislá na změnách ve struktuře zaměstnanosti a na demografických změnách. Je tudíž jen částečně korektní uzavírat, jak Smith dělá, že gentrifikace je strukturální produkt trhu s pozemky a nemovitostmi. Že je gentrifikace především strukturální produkt, o tom není nejmenších pochyb, ale struktura trhu s pozemky a nemovitostmi je pouze jediným, i když důležitým prvkem mnohem komplexnějšího systému' (s. 313).

Gentrifikace a teze o postindustriální společnosti

'Gentrifikace nepředstavuje nic víc než historicky a místně specifický projev mnohem obecnějších transformačních procesů, které v daném období a místě mohou, ale nemusí působit vždy společně, a jejichž vyjádřením mohou být a jsou i zcela odlišné jevy než gentrifikace' (Hamnett & Randolph 1986: 121). Mechanismus jednoho z takových transformačních procesů se snaží postihnout i Smith (1982, 1984) při teoretizování nerovnoměrného vývoje, do jehož kontextu zasazuje i teorii gentrifikace. Ve svém pojetí vychází z myšlenek Davida Harveye (1978, 1982) a koncepci transformace reality ukotvuje do analýzy produkce, oběhu kapitálu a logiky kapitálové akumulace. Určitá

³Zatímco objekty existující v nahodilém, externím vztahu mohou existovat jeden bez druhého (člověk a strom), v případě vnitřního, nevyhnutelného vztahu jde o vzájemnou závislost obou objektů na konstituování toho, čím jsou (nájemce a nájemník).

jednostrannost strukturalistického pojetí však vyvolává potřebu pokrytí otázek týkajících se sociální, kulturní a politické transformace, které ortodoxní marxisté ponechávají nedotčené. Přestože Rose (1984) velmi kladně hodnotí přínos marxistické analýzy urbanizačních procesů i gentrifikace, vidí její omezení. Svůj přístup k gentrifikaci zasazuje do kontextu realistické filosofie a metodologie (Sayer 1982) a do teoretických úvah Thrifta (1983) a za klíčové považuje položit důraz na (1) 'mnohem soudržnější analýzu strukturálních podmínek či "nevyhnutelných tendencí", které vytvářejí podmínky k gentrifikaci' a (2) 'lepší porozumění historických vztahů mezi těmito podmínkami a konkrétními procesy a kontextem, ve kterém se mohou projevit jejich důsledky' (Rose 1984: 48). Jako nutné vidí zejména rozšíření marxistické analýzy na oblast spotřeby se snahou po zodpovězení otázky, kdo jsou gentrifierové.

Výraznou inspirací pro vysvětlení vzniku potenciálních gentrifierů se staly teze Davida Léye (1980) o postindustriálním městě, který v duchu Bellova (1973) konceptu postindustriální společnosti vidí transformaci vnitřní struktury města na pozadí širších společenských změn. Ley (1980) nastínil vliv "liberální" (ve smyslu sociálně-reformní) ideologie na transformaci Vancouveru mezi lety 1968 a 1978. Vznik a aplikaci liberální ideologie Ley spojuje s novou společenskou vrstvou, která symbolizuje transformaci industriální v postindustriální společnost. Objevuje se nová elita mladých intelektuálů, specialistů, úředníků i techniků, kteří se stali nositeli nového životního stylu, vyznačujícího se značným kulturním i etnickým pluralismem. Těžištěm Leyovy analýzy se stala snaha o postžení vlivu liberální ideologie, založené na upřednostňování sociálních a kulturních faktorů nad otázkami ekonomické efektivity, na změny vnější formy městského prostředí. Ley tak upozornil především na kulturní aspekty a politickou roli, kterou v procesu restrukturalizace města hrála nově se objevující společenská vrstva. Jak však sám Ley dokumentuje v jednom ze svých pozdějších článků (Ley 1987), v osmdesátých letech byly vnější formy doprovázející restrukturalizaci fyzického prostředí vnitřního Vancouveru modulovány již značně odlišnou neo-konzervativní ideologií. Postmodernistická architektura, charakteristická svou citlivostí k rozmanitým potřebám obyvatel, historickým a kulturním tradicím lokality, snahou po estetické harmonii vyznačující se romantickým pojetím městského prostředí zahrnujícím celou řadu přírodních prvků, byla vystřídána racionalistickým pojetím na masovou spotřebu orientované výstavby budov vysoké hustoty s převážně komerčním využitím, minimálním zastoupením funkce bydlení a vyloučením některých skupin obyvatel (např. rodin s dětmi pro naprostou absenci škol a dalších sociálních zařízení).

Ley (1980) poukázal na jeden velmi důležitý moment, kterým je nárůst určité skupiny lidí, mladých profesionálů (*yuppies*), kteří vzhledem ke svému životnímu stylu a hodnotovým orientacím představují potenciální poptávku po bydlení ve vnitřních městech. Vztah mezi celospolečenskou transformací přinášející nárůst nové společenské vrstvy a revitalizací vnitřních měst pak jasně definuje a specifikuje v následujících příspěvcích (Ley 1981, 1986). Kde jsou však kořeny vzniku těchto potenciálních gentrifierů? V posledních letech dochází k značné internacionalizaci oběhu kapitálu. Řízení kontroly oběhu kapitálu a služby spojené s jeho internacionalizací se soustřeďují do institucí, které nabývají na významnosti. Jde především o finanční instituce a jejich chod bezprostředně zajišťující služby. Internacionalizace světového obchodu vyžaduje značné množství informací a znalostí o "nových" prostorech. Základní informace poskytují masmédiá, jejichž rozvoj nabývá na intenzitě. Speciální znalosti pak poskytují poradenské a konzultační firmy, množící se jako houby po dešti. Narůstají požadavky na výkonnost telekomunikací. Efektivní zpracování informací zajišťuje výpočetní technika a budování počítačových sítí.

Výrazný nárůst pracovníků/specialistů v těchto oblastech je doprovázen na ně se nabalující zaměstnaností v konvenčních formách služeb zajišťujících stravování, ubytování, kulturu apod.

Lokalizační preference, hodnotová orientace a demografické chování gentrifierů

Kde jsou lokalizována pracoviště této nové společenské vrstvy? Celý proces rostoucí internacionalizace, někdy též nazývaný globalizací, více méně odpovídá konceptu geografické difúze. Výše uvedené aktivity se nejdříve objevují v nejvýznamnějších světových centrech, postupně však jejich význam narůstá i v centrech na nižších hierarchických úrovních a rovněž se plošně rozlévá do okolí již transformovaných středisek. Přeměnu ekonomické základny kanadských měst založenou na růstu role specializovaných terciérních aktivit považuje Ley (1986) za základní dimenzi vedoucí k revitalizaci měst. V městech s rostoucím podílem sledovaných aktivit dochází k jejich výrazné koncentraci v tradičních obchodních centrech. Rose (1984) v této souvislosti poukazuje na dělbu práce uvnitř terciérního sektoru, jež má i výraznou prostorovou dimenzi. Zatímco rutinní kancelářská práce je prostorově dekoncentrována, řídicí aktivity zůstávají usídlené v CBD velkých měst a navíc v této sféře dochází k absolutnímu nárůstu pracovních příležitostí. Prostorový aspekt uvedeného procesu Rose zdůvodňuje změnami obsahu jednotlivých činností, což ovlivňuje i jejich lokalizační potřeby. Restrukturalizaci na trhu pracovních sil a její prostorovou dimenzi pak vztahuje k životním potřebám a přáním skupin lidí, které se na základě nově vznikajících frakcí pracovního trhu formují v centrech měst. Mills (1988: 180) dokumentuje nárůst podílu manažerů, úředníků, specialistů a specializovaných techniků mezi lety 1971-1981 v jedné čtvrti vnitřního Vancouveru, která prošla gentrifikací, ze 14 % na 40 %. Prostá existence těchto lidí a k tomu přidané jejich specifické potřeby tak mohou v kombinaci s ostatními nahodilými faktory představovat důležitý stimul pro rozběh gentrifikace.

Mladí profesionálové se vyznačují odlišnou hodnotovou orientací od generace svých rodičů. Důraz na rodinu je vystřídán životem věnovaným profesionální kariéře a rostoucímu zájmu o různé formy kulturního vyžití. Posun od materialistických k postmaterialistickým hodnotám představuje snížení důrazu na zajištění reprodukce uvnitř rodiny a naopak je akcentována široká sféra nových aktivit: od věnování se profesionální kariéře, přes orientaci na vyžití v oblasti kulturní až po dobrovolnou práci pro různé charitativní organizace a hnutí upozorňující na devastaci přírodního prostředí. Kulturní aspekty gentrifikace, její spojení s postmodernismem, jehož patronem a zároveň klientem je nově se objevující vrstva obyvatel a vývoj vedoucí k nastolení nových společenských norem novou elitou velmi názorně přibližuje Mills (1988).

Snížování významu rodiny, odrážející se v demografickém chování nových generací, znamená zmenšování vlivu důležitého faktoru vedoucího k preferenci života na předměstích. Naopak nabídka nových pracovních příležitostí a snaha po nárůstu sociálních kontaktů v osobním životě přitahuje mladé a bezdětné lidi do center velkých měst. Na první příchozí mladé a relativně bohaté profesionály se pak nabaluje celá řada dalších aktivit. Vzrůstá poptávka po vnitřním městě, která je objevena kapitálem jako atraktivní možnost kapitálové akumulace, svou podporou se zapojují vládní instituce a revitalizace měst se pomalu stává spíše módní záležitostí než nutností vyplývajících ze strukturálních předpokladů.

Jak upozorňuje Rose, 'gentrifierové nejsou pouhými nositeli procesu utvářeného nezávisle na nich. Jejich specifikace jakožto určitého typu lidí je stejně tak důležitým

elementem v procesu gentrifikace, jako produkce bytů, do nichž se stěhují. V určitých situacích totiž tito lidé mohou způsobit, jestli k gentrifikaci dojde či nikoliv' (1984: 56). Rose tak ukazuje na aktivní úlohu lidského činitele (*agency*), jehož jeviště je sice dáno určitými předem danými kulisami (*structure*), nicméně k vytvoření výsledného dojmu z představení je nutná interakce mezi oběma složkami. Tato skutečnost je velmi patrná při analýze průběhu gentifikace v čase. Proces gentrifikace totiž v některých případech prochází i několika vlnami. Přestože vše směřuje ke konečnému stavu vyznačujícím se dosažením nové rovnováhy a určité socioekonomické a kulturní homogenity (Holcomb a Beauregard 1981: 42-44), existuje mnoho způsobů gentrifikace s odlišnými typy aktérů udávajícími tón v odlišných kontextech. Někteří z prvotních přistěhovalců jsou přitahováni nízkými cenami a tolerantností nekonvenčních životních stylů (Holcomb a Beauregard 1981: 42). V této souvislosti bývají často uváděni chudí umělci či homosexuálové. Rose (1984: 62) tvrdí a dokumentuje, že několikanásobná kombinace procesů, spíše než proces jediný, způsobuje změny v osídlení čtvrtí vnitřních měst směrem od nižších po vyšší příjmové kategorie nových usídlenců. Střídání vln jednotlivých typů gentrifierů názorně dokumentuje např. Dangschat (1991) na studii Hamburku.

Integrace produkce a spotřeby do jednotné teorie gentrifikace?

Smith (1986) se pokusil zasadit rent gap teorii do širšího konceptu gentrifikace, který zahrnoval i deindustrializaci ekonomiky a růst nové společenské vrstvy, demografické charakteristiky a změny ve spotřebním chování obyvatel. Uznal, že 'přestože se předcházející pokusy o vysvětlení upínaly k jedné nebo druhé straně (produkci či spotřebě, pozn. autora), nemusí se ve skutečnosti navzájem vylučovat'. Podstatný krok učinil ve svém článku "*Of yuppies and housing: gentrification, social restructuring, and the urban dream*" (Smith 1987a), kdy uznal, že restrukturalizace společnosti přinášející novou vrstvu lidí má výrazný dopad při gentrifikaci. Přestože uznává, že změna poptávky může hrát významnou roli při modifikaci způsobu produkce, zcela opomíjí vliv specifických kulturních a spotřebních požadavků nové společenské vrstvy. Ty naopak zdůrazňuje Hamnett (1991: 184) když tvrdí, že 'existuje příčinný vztah mezi vytvářením nové pracovní síly profesionálů a odborníků, kulturními a spotřebními preferencemi části této skupiny a vznikem potenciálních gentrifierů'.

Smith (1987a: 165) podstatně změkčuje svoje původní tvrzení a již nevidí gentrifikaci jako nevyhnutelný důsledek historického procesu znehodnocování kapitálu ve vnitřním městě. Rent gap spíše představuje jen příležitost, která může, ale nemusí být realizována. Jak tvrdí Munt (1987: 1195), musíme brát na zřetel nejen vliv nové společenské a prostorové dělby práce, ale také specifickou lokalizační orientaci na vnitřní město nebo některá území v jeho rámci, kde nabídka příležitostí není daná jen existencí rent gap, ale rovněž relativní přitažlivostí a atraktivností území pro gentrifierů. Gentrifier vyhledává takové prostředí, které pro něj představuje náhradu za bydlení ve čtvrti tradičních vyšších vrstev, po kterém sice touží, ale je mu nedostupné a které mu zároveň umožňuje odlišit se od obyvatel nižších společenských vrstev tradičně obývajících centrální městské lokality.

Hamnett (1991: 186) definuje podmínky nutné k gentrifikaci: (1) musí existovat nabídka nemovitostí vhodných pro gentrifikaci, tj. musí existovat rent gap a zároveň území musí být dostatečně atraktivní a (2) musí existovat dostatečná poptávka po nemovitostech lokalizovaných ve vnitřním městě, tzn. musí existovat skupina lidí s takovými demografickými charakteristikami, životním stylem a kulturními preferencemi,

kteřé tuto lokalitu upřednostňují. Nicméně, mezi Neilem Smithem (1992) a Chrisem Hamnettem (1992) nadále probíhá diskuse, ve které první z nich upřednostňuje roli strukturálních předpokladů daných především rolí kapitálu ve sféře produkce a ten druhý zdůrazňuje i když omezenou, tak aktivní roli jedinců vyjádřenou jejich spotřebitelskými preferencemi. Přesto si jsou jejich pozice tak blízké, že v závěru svých nedávných publikací (Smith 1991, Hamnett 1991) shodně citují Clarka (1988: 247): 'Měli bychom se přestat ptát: "Která teorie gentrifikace je pravdivá?" a začít se tázat "Jestliže existují empirické důkazy podporující všechny tyto teorie, můžeme dospět k porozumění způsobů, jakými se navzájem doplňují?"'.

Projekt Erica Clarka: jak složit "puzzle"

Zdá se, že sympatický Američan Eric Clark žijící a pracující ve Skandinávii se rozhodl o usmíření tradičních rivalů a složení mozaiky hypotéz a teorií gentrifikace do jednotného obrazu. Na počátku svého projektu se snažil nalézt odpověď na jednu z klíčových otázek: 'Existují empirické důkazy existence rent gap?'. Reaguje na tvrzení Davida Leye (1986), že v kanadských městech zcela chybí jakékoliv důkazy pro existenci rent gap. Není divu, vždyť jakýkoliv pokus o prokázání či zamítnutí rent gap též chybí v samotné Leyově koncepci. Žádné závěry tudíž nemohou být dosaženy, dokud nedojde k odpovídajícímu změření rent gap (Clark 1988: 245). Neexistenci empirických důkazů pro rent gap teorii David Ley rovněž používá jako jeden z hlavních argumentů při diskusích s Neilem Smithem (Ley 1987, Smith 1987b).

Eric Clark (1987, 1988) se v detailní studii Malmö mezi lety 1860-1985 pokusil o nalezení empirických důkazů pro existenci rent gap a jeho vliv na transformaci vnitřní struktury města. Clark analyzoval vývoj charakteristik kapitalizované pozemkové renty, hodnoty budov a potenciální pozemkové renty v šesti jednotkách (čtyřech blocích) na čtyřech různých místech vnitřního Malmö. Clark na základě empirické analýzy prokázal platnost Smithova konceptu rent gap a ve svých závěrech dodal dva doplňky, které mírně upravují původní teorii (Clark 1988: 252):

1) Rent gap se neobjeví po relativně dlouhé období, kdy se potenciální a kapitalizovaná renta liší jen velmi málo. Samozřejmě neexistuje žádné obecné pravidlo jak staré musí být budovy, když se objeví rent gap. To záleží na údržbě domů a rovněž na specifikách změn místního prostředí, které jsou zrcadleny v charakteristice potenciální renty. Nicméně Smithova původní verze je platná jen za předpokladu, že dojde k rapidnímu zvýšení potenciální pozemkové renty a k výraznému zanedbání údržby budov. Za takových podmínek se rent gap může objevit již relativně brzy v cyklu vývoje.

2) Kapitalizovaná renta prudce roste a rent gap se rychle zužuje směrem ke konci cyklu, kdy se nemovitosti vzhledem k očekávanému rozvoji stávají objektem spekulací.

Celkový cyklus zmen se v Malmö pohyboval od 75 do 125 let a podle místní situace se lišil i rozsah rent gap či časové rozpětí mezi koupí a rehabilitací nemovitosti (Clark 1988: 252).

Empirické důkazy o existenci rent gap a jeho vlivu na transformaci Adelaide přinesl Badcock (1989). Jak ale upozorňuje, procesy necnavající vzniknout rent gap 'nejsou nikde tak přímé, jak by si Smith představoval. Rent gap mimo jiné vyplynul z rozmanitých intervencí státu i městského úřadu' (Badcock 1989: 132). Na počátku

sedmdesátých let byl v jádru metropolitního území Adelaide velmi vyvinutý rent gap, představující příležitost pro "otočení" investičních zájmů zpět směrem k městskému centru. Byla vytvořena růst podporující lobby mající za hlavní cíl zajistit nadřazenost obchodního centra Adelaidekého "City" (s. 133). Rozvoj revitalizace městského centra se v čase shodoval s krizí stavebnictví v Austrálii, ke které došlo na konci sedmdesátých let a v jejímž důsledku se prudce snížila výstavba na předměstích. Investice do rehabilitace v centru tak do jisté míry představovaly náhradní, i když suboptimální možnost pro akumulaci kapitálu.

Druhá část projektu Erika Clarka se vynořila na pozadí otázky: 'Má gentrifikace na obou stranách Atlantského oceánu společné kořeny, nebo jde o dva odlišné procesy?'. Stejná otázka se stala i jedním z ústředních motivů knihy editované Janem van Weesepem a Sako Musterdem (1991). K uvedené otázce vedla mimo jiné tzv. *value gap* teorie (Hamnett & Randolph 1984, 1986), která byla často chápána jako evropská alternativa k teorii rent gap. Clark (1991) se pokouší nastínit, že obě hypotézy vycházející z odlišných souvislostí se navzájem doplňují a jejich vysvětlující schopnost je nejsilnější v rámci jednotného teoretického konceptu.

Zatímco rent gap představuje rozdíl mezi potenciálně dosahovatelnou úrovní pozemkové renty a skutečně realizovanou pozemkovou rentou, *value gap* vyjadřuje rozdíl mezi hodnotou nájemního domu a domu v osobním vlastnictví. *Value gap* často vedl k prodeji bytů v nájemních domech do soukromého vlastnictví, jejich zhodnocení na trhu a následujícímu zvyšování sociálního standardu čtvrtí, kde k tomuto procesu došlo. Spojení tohoto mechanismu s gentrifikací je tudíž jasně patrné. *Value gap* je měřen jako rozdíl mezi cenou prodeje nemovitosti do soukromého vlastnictví a násobkem ročního příjmu z pronajímaného majetku, který je představován cenou prodeje nemovitosti s nájemními vztahy mezi dvěma vlastníky. V obdobích růstu cen nemovitostí v soukromém vlastnictví a vládní bytové politiky na jedné straně upřednostňující soukromé vlastnictví a na straně druhé regulující nájmy dochází k vytvoření *value gap*, který představuje možnost zisku z prodeje nájemního domu do soukromého vlastnictví. Vlastníci nájemních domů, kteří vzhledem k regulaci nemohou zvýšit nájemné, jsou v takovémto případě motivováni rozprodat své vlastnictví do soukromých rukou.

Clark (1991) tvrdí, že změna nájemních vztahů ve vztahy vlastnické rovněž ovlivňuje výši kapitalizované pozemkové renty a kombinovaná rent/*value gap* teorie je tudíž mnohem realističtější, obsažnější a komplexnější. Na příkladu Švédska identifikuje a hodnotí jak rent gap, tak vývoj *value gap*. Přestože nachází geografické rozdíly ve vlivu rent gap a *value gap*, tvrdí, že si nejsou navzájem protikladné, nýbrž že se navzájem doplňují. Svě závěry shrnuje do následujících bodů:

- 1) nemovitost nebude mít *value gap*, aniž by neměla rent gap;
- 2) nemovitost může mít rent gap bez *value gap* v případě, že chybí důvody k jeho vytvoření;
- 3) uzavření *value gap* u nemovitosti rovněž zahrnuje alespoň částečné uzavření rent gap;
- 4) načasování růstu a uzavírání rent i *value gap* závisí na mnoha nahodilých souvislostech a nenabývá tudíž mechanické jistoty;
- 5) existence *value gap* zcela závisí na nahodilých faktorech (např. změna vládní politiky v oblasti bydlení, pozn. autora).

Takováto perspektiva role trhu s nemovitostmi při gentrifikaci je aplikovatelná na obou stranách Atlantiku. Na rozdíly mezi jednotlivými společnostmi by mělo být nahlíženo jako

na historicky nahodilé skutečnosti, které například mohou vést k větší důležitosti value gap v jedné zemi a jeho absenci v zemi jiné (Clark 1991: 20). Stejné stanovisko zastává i Neil Smith, který tvrdí, že 'uvnitř Spojených států či Evropy může být mnohem větší variabilita než mezi nimi' (1991: 60).

Přestože se Eric Clark až dosud věnoval především integraci poznatků v oblasti, kde vysvětlení gentrifikace vycházejí zejména z produkce či nabídky vhodných nemovitostí, je si naprosto vědomý nezbytné integrace aspektů poptávky a spotřeby, vycházejících ze společenské restrukturalizace přinášející novou společenskou vrstvu lidí s novými spotřebními preferencemi a kulturními hodnotami (Clark 1988: 252-253). Clarkův pozitivní přístup vyznačující se snahami o integraci a nikoliv konfrontaci stávajících hypotéz a teorií dává jeho "projektu" nádech slibně orientovaného výzkumu na poli gentrifikace.

Literatura

- Andersson, H. (1988): *Economic and Social Restructuring of Urban Centres*. Publicationes Instituti Geographici Universitatis Turkuensis, č. 122.
- Badcock, B. (1989): An Australian view of the rent gap hypothesis. *Annals of the Association of American Geographers*, 79, č. 1, s. 125-145.
- Beauregard, R.A. (1986): The chaos and complexity of gentrification. In: Smith, N., Williams, P. (ed.): *Gentrification of the City*. Boston, Unwin Hyman, s. 35-55.
- Bell, D. (1973): *The Coming of Post-Industrial Society*. New York, Basic Books.
- Berry, B.J.L. (1980): Inner city futures: an American dilemma revisited. *Transactions of the Institute of British Geographers N.S.*, 5, č. 1, s. 1-28.
- Cameron, S. (1992): Housing, Gentrification and Urban Regeneration Policies. *Urban Studies*, 29, č. 1, s. 3-14.
- Clark, E. (1987): *The Rent Gap and Urban Change: Case Studies in Malmö 1860-1985*. Lund University Press.
- Clark, E. (1988): The rent gap and transformation of the built environment: case studies in Malmö 1860-1985. *Geografiska Annaler*, 70 B, č. 2, s. 241-254.
- Clark, E. (1992): On gaps in gentrification theory. *Housing Studies*, 7, č. 1, s. 16-26.
- Clark, E., Gullberg, A. (1991): Long swings, rent gaps and structures of building provision - the postwar transformation of Stockholm's inner city. *International Journal of Urban and Regional Research*, 15, č. 4, s. 492-504.
- Clay, P.L. (1980): The rediscovery of city neighborhoods: reinvestment by long-time residents and newcomers. In: Laska, S.B., Spain, D. (ed.): *Back to the City: Issues in Neighborhood Renovation*. New York, Pergamon Press, s. 13-26.

Gans, R.J. (1991): *People, Plans, and Policies: Essays on Poverty, Racism, and Other National Urban Problems*. New York, Columbia University Press.

Glass, R. (1964): Introduction. In: *London: Aspect of Change*. London, Centre for Urban Studies and MacGibbon & Kee.

Hamnett, Ch. (1984): Gentrification and residential location theory: A review and assessment. In: Herbert, D.T., Johnston, R.J. (ed.): *Geography and the Urban Environment: Progress in Research and Applications*, 6. Chichester, John Wiley & Sons Ltd., s. 283-319.

Hamnett, Ch. (1991): The blind men and the elephant: the explanation of gentrification. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 16, č. 2, s. 173-189.

Hamnett, Ch. (1992): Gentrifiers or lemmings? A response to Neil Smith. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 17, č. 1, s. 116-119.

Hamnett, Ch., Randolph, B. (1986): Tenurial transformation and the flat break-up market in London: the British condo experience. In: Smith, N., Williams, P. (ed.): *Gentrification of the City*. Boston, Unwin Hyman, s. 121-152.

Harvey, D. (1973): *Social Justice and the City*. London, Edward Arnold.

Harvey, D. (1978): The urban process under capitalism: a framework for analysis. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2, s. 101-132.

Harvey, D. (1982): *The Limits to Capital*. Oxford, Basil Blackwell.

Harvey, D. (1989): *The Urban Experience*. Oxford, Basil Blackwell.

Hegedüs, J., Tosics, I. (1991): Gentrification in Eastern Europe: The case of Budapest. In: Weesep van, J., Musterd, S. (ed.): *Urban Housing for the Better-Off: Gentrification in Europe*. Utrecht, Stedelijke Netwerken, s. 124-136.

Holcomb, H.B., Beauregard, R.A. (1981): *Revitalizing Cities*. Washington DC, Association of American Geographers, Resource Publications in Geography.

Kruythoff, H. (1991): Migration as a factor in gentrification. In: Weesep, J. van, Musterd, S. (ed.): *Urban Housing for the Better-Off: Gentrification in Europe*. Utrecht, Stedelijke Netwerken, s. 112-123.

Laska, S.B., Spain, D., ed. (1980): *Back to the City: Issues in Neighborhood Renovation*. New York, Pergamon Press.

Lauria, M. (1982): Selective urban redevelopment: a political economic perspective. *Urban Geography*, 3, č. 3, s. 224-239.

Ley, D. (1980): Liberal ideology and the postindustrial city. *Annals of the Association of*

- American Geographers, 70, č. 2, s. 238-258.
- Ley, D. (1981): Inner-city revitalization in Canada: a Vancouver case study. *Canadian Geographer*, 25, č. 2, s. 124-148.
- Ley, D. (1986): Alternative explanations for inner-city gentrification: A Canadian assessment. *Annals of the Association of American Geographers*, 76, č. 4, s. 521-535.
- Ley, D. (1987a): Styles of the times: liberal and neo-conservative landscapes in inner Vancouver, 1968-1986. *Journal of Historical Geography*, 13, č. 1, s. 40-56.
- Ley, D. (1987b): Reply: The rent gap revisited. *Annals of the Association of American Geographers*, 77, č. 3, s. 465-468.
- Lipton, G.S. (1977): Evidence of central-city revival. *Journal of the American Institute of Planners*, 43, č. 2, s. 136-147.
- London, B. (1980): Gentrification as urban reinvasion: some preliminary definitional and theoretical considerations. In: Laska, S.B., Spain, D. (ed.): *Back to the City: Issues in Neighborhood Renovation*. New York, Pergamon Press, s. 77-92.
- Marcuse, P. (1986): Abandonment, gentrification, and displacement: the linkages in New York City. In: Smith, N., Williams, P. (ed.): *Gentrification of the City*. Boston, Unwin Hyman, s. 153-177.
- Mills, C.A. (1988): "Life on the upslope": the postmodern landscape of gentrification. *Environment and Planning D: Society and Space*, 6, č. 2, s. 169-189.
- Munt, I. (1987): Economic restructuring, culture and gentrification: a case study in Battersea, London. *Environment and Planning A*, 19, s. 1175-1197.
- Murie, A. (1991): Tenure conversion and social change: New elements in British cities. In: Weesep, J. van, Musterd, S. (ed.): *Urban Housing for the Better-Off: Gentrification in Europe*. Utrecht, Stedelijke Netwerken, s. 137-148.
- Rose, D. (1984): Rethinking gentrification: beyond the uneven development of marxist urban theory. *Environment and Planning D: Society and Space*, 1, č. 1, s. 47-74.
- Sayer, A. (1982): Explanation in economic geography: abstraction versus generalization. *Progress in Human Geography*, 6, č. 1, s. 68-88.
- Schaffer, R., Smith, N. (1986): The gentrification of Harlem? *Annals of the Association of American Geographers*, 76, č. 3, s. 347-365.
- Smith, N. (1979a): Toward a theory of gentrification: A back to the city movement by capital, not people. *Journal of the American Planning Association*, 54, č. 4, s. 538-548.
- Smith, N. (1979b): Gentrification and capital: Practice and ideology in society hill.

- Antipode, 2, č. 3, s. 24-35.
- Smith, N. (1982): Gentrification and uneven development. *Economic Geography*, 58, č. 2, s. 139-155.
- Smith, N. (1986): Gentrification, the frontier, and the restructuring of urban space. In: Smith, N., Williams, P. (ed.): *Gentrification of the City*. Boston, Unwin Hyman, s. 15-34.
- Smith, N. (1987a): Of yuppies and housing: gentrification, social restructuring, and the urban dream. *Environment and Planning D: Society and Space*, 5, č. 2, s. 151-172.
- Smith, N. (1987b): Gentrification and the rent gap. *Annals of the Association of American Geographers*, 77, č. 3, s. 462-465.
- Smith, N. (1991): On gaps in our knowledge of gentrification. In: Weesep, J. van, Musterd, S. (ed.): *Urban Housing for the Better-Off: Gentrification in Europe*. Utrecht, Stedelijke Netwerken, s. 52-62.
- Smith, N. (1992): Blind man's buff, or Hamnett's philosophical individualism in search of gentrification. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 17, č. 1, s. 110-115.
- Smith, N., Williams, P., ed. (1986): *Gentrification of the City*. Boston, Unwin Hyman.
- Sumka, H.J. (1979): Neighborhood revitalization and displacement: a review of the evidence. *Journal of the American Planning Association*, 45, č. 4, s. 480-487.
- Sýkora, L. (1992a): City in transition: Prague's revitalization. Referát přednesený na konferenci "European Cities: Growth and Decline", The Hague, 13.-16. 4. 1992.
- Sýkora, L. (1992b): Sídelní politika ve Velké Británii: řešení krize velkých měst. *Sborník ČGS*, 97, č. 3, s. 172-183.
- Thrift, N.J. (1983): On the determination of social action in space and time. *Environment and Planning D: Society and Space*, 1, č. 1, s. 23-57.
- Thrift, N. (1989): Introduction, part II., *New Models of the City*. In: Peet, R., Thrift, N., (ed.): *New Models in Geography. Volume Two*. London, Unwin Hyman, s. 43-54.
- Weesep, J. van, Musterd, S., ed. (1991): *Urban Housing for the Better-Off: Gentrification in Europe*. Utrecht, Stedelijke Netwerken.
- Williams, P. (1984): Economic processes and urban change: an analysis of contemporary patterns of residential restructuring. *Australian Geographical Studies*, 22, č. 1, s. 39-57.
- Williams, P. (1986): Class constitution through spatial reconstruction? A re-evaluation of gentrification in Australia, Britain, and the United States. In: Smith, N., Williams, P. (ed.): *Gentrification of the City*. Boston, Unwin Hyman, s. 56-77.

Úvod: Geografie v kontextu společenských věd

Luděk Sýkora a Petr Pavlínek

V posledních dvaceti letech došlo v geografii k vývoji, který podstatně poznamenal používaný teoretický a metodologický aparát, stejně jako tematické zaměření geografických výzkumů. V duchu Kuhnovy tradice¹ lze hovořit o paradigmatickém posunu, který se v epistemologické oblasti vyznačuje kritikou pozitivismu a nástupem post-pozitivistických směrů a v oblasti ontologické odklonem od hledání zákonů prostorového rozložení a prostorového chování směrem ke snaze po identifikaci společensky relevantních, problémových okruhů, jejich správnému uchopení a vysvětlení příčin spolu s nastíněním možných řešení.

Období padesátých a šedesátých let, často nazývané kvantitativní revolucí, se vyznačovalo utvářením nového geografického paradigma - "prostorové vědy", jehož zrod doprovázela diskuse mezi obhájci tradičních přístupů regionální geografie a mladší generací "kvantifikátorů". Některé prvky reprezentující toto paradigma, například matematizace geografie a rozsáhlé využívání statistických metod, se postupně staly pevnou součástí běžného geografického výzkumu. Geografie v tomto období spočívala na filozoficko-metodologických základech pozitivismu, pokoušejícího se o sjednocení metodologie výzkumu v přírodních a společenských vědách na společném základě převzatém z věd přírodních. Nové přístupy v geografii (hermeneutika, fenomenologie, marxismus, strukturace, realismus, postmodernismus), které začaly ovlivňovat geografické myšlení v sedmdesátých a osmdesátých letech, se objevily jako reakce na omezení daná pozitivistickým přístupem ke společenskovědním problémům a pokoušely se o hledání nových filozoficko-metodologických základů geografického výzkumu. Zatímco však v předchozím období stála geografie na jedné filozoficko-metodologické platformě (pozitivismu), post-pozitivistické směry takovou jednotící platformu postrádaly. Nicméně právě kritika pozitivismu se stala určitým jednotícím prvkem spojujícím celou škálu přístupů. Počáteční dualita humanistických a marxistických přístupů se navíc vlivem diskusí vedených kolem témat "struktura versus aktér", inspirovaných Giddensovou teorií strukturace a "teoretický versus empirický výzkum", ke kterému docházelo zejména na platformě realismu, posunula k větší vzájemné pluralitě jednotlivých post-pozitivistických přístupů v geografii.

Jak je z výše uvedeného textu patrné, kritika pozitivismu byla vedena z různých pozic, což svědčí o určité roztržiténosti filozoficko-metodologických základů geografie v sedmdesátých a osmdesátých letech. Některé z těchto přístupů však postupně naznačily možnosti integrace jak v oblasti ontologické (teorie strukturace), tak epistemologické

¹ Podle Kuhna prochází věda při svém rozvoji obdobími tzv. normální vědy, kdy je vědecká disciplína ovládána jedním hlavním paradigmatickým a obdobími tzv. vědeckých revolucí, během kterých dochází ke změně hlavního paradigma. Tato změna je obvykle založena na nějakém novém objevu nebo významném pokroku ve výzkumu. Po této změně se disciplína vrací do období normální vědy.

(realismus). Žádné z těchto teorií se však nepodařilo vybudovat univerzálně přijímanou teoreticko-metodologickou platformu. Postmodernismus dokonce takové snahy naprosto odmítá. Každá však přispěla k diskusi dílčích aspektů geografického poznání, které byly do té doby opomíjeny. Diskuse každého dílčího, avšak v dané etapě poznání vysoce aktuálního tématu tak přispívala k budování nové pozice geografie. Opomenutí takovéto diskuse nebo přinejmenším neseznání se s jejími závěry může znamenat vynechání důležitého prvku ve stavbě poznávání geografické reality. Přestože byla diskuse filozoficko-metodologických základů geografického výzkumu do značné míry roztržštěná a věnovaná především dílčím problémům, sehrála a sehrává vysoce pozitivní roli. Zrcadlila hledání nové pozice geografie, která se pomalu, ale stále jasněji začala integrovat do širšího proudu společenských věd. Nové přístupy představovaly tykadla osahávající dosud neznámý terén a v duchu objevitelské tradice přidávaly k dosud poznaným a mezi geografy akceptovaným kontinentům území zcela nová a dosud neprobádaná. Tato území již svou pouhou existencí ovlivňovala dění v tradičních oblastech. S postupem času tak dochází k vzájemnému propojování konvenčních s novými přístupy a ty se stávají součástí "starého světa". Geografické paradigma je v neustálém kvasu zrcadlícím jak vývoj v oblasti epistemologie vědy, tak samotnou dynamiku vývoje společnosti.

Geografie se zásluhou post-positivistických směrů začala integrovat do širšího proudu společenských věd. Zatímco se "prostorová věda" snažila o nalezení zákonů prostorového rozložení, prostorového chování, lokalizačních faktorů a preferencí, objektem studia současné geografie se stává celá šíře společenského života, která není *a priori* omezena na jevy a procesy vyznačující se výraznou prostorovou dimenzí. Obrábění dostupných statistických dat do kartogramů a modelů znázorňujících a generalizujících prostorovou distribuci ustoupilo snahám o identifikaci, analýzu a řešení skutečných společenských problémů. Snaha o postižení společenských problémů je společná všem společenskovědním disciplínám. Geografie má stejný objekt studia jako například sociologie, politologie, urbanismus a územní plánování, ekonomie či demografie. Liší se však optikou, kterou používá, vystavěným teoreticko-metodologickým aparátem a hloubkou, kterou se dotýká a analyzuje jednotlivé sféry společenského života a jejich problémy. Geografie totiž "umí" podchytit roli prostoru ve společnosti a společenských problémech, což ostatní společenské vědy do výrazné míry opomíjejí. Geograf je na rozdíl od většiny specialistů pracujících v ostatních společenskovědních disciplínách obdařen "geografickou představivostí", která mu umožňuje pohled z jiného úhlu vedoucí k identifikaci takových stránek reality, které ostatním odborníkům unikají. Podobný dopad však má na geografa obdařeného "geografickou představivostí" jeho neznalost či odmítání jiných než "geografických" stránek strukturace reality. Jeho poznání zůstává za předpokladu uzavřenosti vůči ostatním společenským disciplínám jen torzem abstrahujícím od podstatných souvislostí utvářejících skutečnost našeho světa. Právě pro otevření se geografie příbuzným disciplínám a její sblížení se nimi sehrály post-positivistické směry významnou roli.

Integrace geografie do jednotného proudu společenských věd se zrcadlí i ve výběru tematického zaměření geografických sledování. Změny obsahové a formální stránky práce geografů postupovaly v posledních letech ruku v ruce. Analýza institucí zejména s důrazem na sledování dopadů různých vládních politik se stala nezbytnou součástí většiny geografických studií. Otázky spojené se sídelní a regionální politikou, systémem místní správy apod. přitáhly pozornost geografů stejně tak jako výsledky voleb, vzrůstající nacionalismus, postavení žen ve společnosti, problémy okrajových skupin obyvatelstva

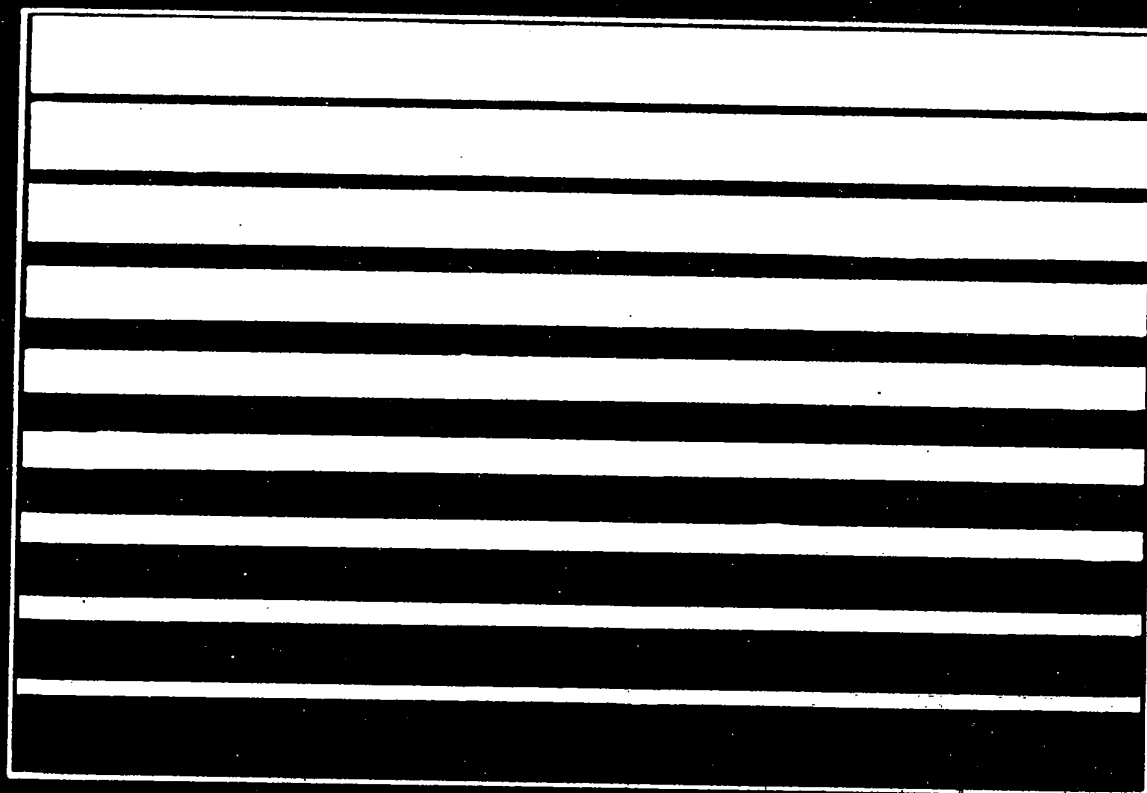
(důchodci, homosexuálové, etnické menšiny), restrukturalizace měst atd. Zasazení "geografických" studií do širších souvislostí si nejdříve vyžádalo přiblížení se k "okolním a příbuzným" společenským vědám a skloubení "geografického" s poznatky z ostatních disciplín. Následně pak dochází k integraci poznatků získaných analýzami na jednotlivých řádovostních úrovních studia, zejména k zasazování lokálních problémů do kontextu celkových globálních změn.

Předkládaná publikace představuje sborník dílčích, vzájemně neprovázaných kapitol, které často vznikaly jako pracovní podklady, na jejichž základě se autoři snažili o reflexi studovaných problémů podávaných "západní" geografickou, sociologickou, ekonomickou a jinou odbornou literaturou. Jako taková nesplňuje kritérium být úvodem do teoretických přístupů a studovaných problémů v současné geografii. Je spíše pokusem o naznačení některých dílčích témat a jejich metodologického uchopení. Výběr témat není dán jejich postavením na pomyslném žebříčku popularity v současné geografii, ale spíše osobní orientací každého z přispěvatelů. Kromě identifikace a seznámení se s vybranými sférami zájmu dnešní, vesměs "západní" geografie poskytuje publikace i neméně cennou informaci o oblastech aktivity některých mladších geografů. Informaci, která zajisté přispěje k lepší výměně poznatků a diskusi uvnitř naší geografie. Hlavním přínosem by však mělo být naznačení hlavního trendu v současné geografii, kterým je otevírání se směrem k ostatním společenským vědám a upozornění na nezastupitelné místo geografie při budování společenské teorie.

Obsah

	Předmluva	v
	Poděkování	vii
1	Úvod: Geografie v kontextu společenských věd Luděk Sýkora a Petr Pavlínek	1
2	Spor o paradigma, geografický výzkum a společenská praxe Jan Kára	4
3	Anglo-americká geografie ve dvacátém století Petr Pavlínek	9
4	Behaviorální přístup v geografii Dušan Drbohlav	30
5	Politicko-ekonomické přístupy v geografii Petr Pavlínek	42
6	Teoretické přístupy ke studiu města Luděk Sýkora	64
7	Gentrifikace: měnící se tvář vnitřních měst Luděk Sýkora	100
8	Regionální vývoj a regionální politika: hlavní přístupy v zemích západní Evropy Jiří Blažek	120
9	Systémy místní správy v zemích západní Evropy Jiří Blažek	147
10	Volby očima geografa Tomáš Kostelecký	167
11	Nacionalismus: víra, ideologie, řád? Petr Jehlička	187
12	Místo závěru Jan Kára	198
	Seznam autorů a adresy jejich pracovišť	201

**Teoretické přístupy a vybrané problémy
v současné geografii**

Editor: Luděk Sýkora